

Irk Ferenc*

BÜNTETŐNORMA-ALKOTÁS RIZIKÓTÁRSADALOMBAN KRIMINÁL-FILOZÓFIAI ALAPVETÉS

I. Fogalmak

Az utóbbi egy-másfél évtizedben nemcsak Magyarország, de az egész világ alapvető változásokon ment át. Maga az átalakulás természetes jelenség, a folyamat azonban mind sebességét, mind irányát tekintve elűt a korábban megszokottól. Talán meglepő lehet, de az említett változás a világnak azon térségeiben idézte elő a legnagyobb hatást, ahol ez – legalábbis a tények alapján – a legkevésbé lett volna várható.

A *biztonság mint érték* iránti igény elsősorban a világnak azokban a régióiban, e régióknak azokban az országaiban nőtt meg leginkább, ahol egyébként hagyományosan a technológia a legfejlettebb, az államapparátus a legstabilabb, tehát ahol a legkevésbé valószínű ezen érték sérelme. Természetesen épp ezeknek az országoknak a polgárai között vannak legtöbben olyanok, akikben tudatosul kiszolgáltatottságuk a globális veszélyekkel és azok „előállítóival” szemben. A világnak gazdaságilag fejlettebb részében az emberek többségének már nem (vagy még nem) a napi túlélésért kell küzdelmet folytatnia. A múlt század közepének nagy világégését követően Nyugat- és Észak-Európa, valamint az Amerikai Egyesült Államok, Japán (és még ide sorolható néhány más térség is) lakóinak elsősorban nem a szegénységgel és a lokális vagy interkontinentális háborúk tényével kellett szembenéznie. Bár a hagyományos eszközökkel (ide értve 1945 augusztusától kezdve az atombombát, s annak később tökéletesített változatait) megvívandó és világégéshez vezethető összecsapások veszélye nem múlt el, mégis fokozatosan és folyamatosan új veszélyekkel kellett szembesülnie, még ha legtöbbször nem is közvetlenül, hanem egyre gyakrabban a magánélet szféráját uralma alá hajtó média tálalásában. A „hagyományos” bűncselekmények (mint a lopások, rablások) elszaporodásán túl előbb a lokális (Vörös Brigádok, Baader-Meinhof csoport stb.), majd a globális (al Kaida és „csatolt intézményei”) terrorizmus alakította át a többnyire békes polgárok közérzetét. Tény, hogy az említett régiók hatalmi szervei a lokális bűnözéssel szemben eredményesen léptek fel (még ha a tények – ismét csak a média hathatós közrehatása miatt – a lakossági félelmeket nem is szüntették meg, sőt...), a globális bűnözéssel szemben viszont egyre tehetetlenebbnek tűnnek. Az ma már egyértelmű, hogy a sok évszázadon-évezreden keresztül jól működő eszközök ebben a szférában gyakorlatilag kudarcot vallottak. A sikertelenség a bűnildőzésen túl a bűnmegelőzésre is vonatkozik.¹

* J.D., Ds.C., igazgató (OKRI).

Az ezt az oldalt követő összes tartalmat Irk Ferenc töltötte fel 2021. október 25-én.
A felhasználó a letöltött fájlt továbbfejlesztésért kéri.

Érthető, hogy a múlt század első felének nyomorához képest viszonylagos jólétbe került polgár aggodalommal tekint minden olyan jelenségre, ami akár helyzetének további javulását, akár annak elért színvonalát veszélyezteti. Arról mindmáig kevés szó esik, hogy miféle társadalmi problémák termelik ki a terrorizmust, s hogy ezekre az államnak nemcsak az ellenőrzés, az állam polgárainak nemcsak a rettegés és a kiközösítés az egyetlen adekvát válasza. A *társadalomra veszélyes* jelenségek okainak és összefüggéseinek feltárása adhat esélyt az adekvát problémakezelésre. Ezek lehetnek lokálisak, regionálisak és globálisak. Tévedés azt gondolni, hogy a globális jelenségek mindegyike olyan, hogy lokális feltételek hiánya esetén is helyi hatások kiváltására képes. Azt már tudjuk, hogy nem kell atomfegyvert elsűtni ahhoz, hogy hatalmas területeket érjen nukleáris katasztrófa. Lassan azonban arra is rá fogunk jönni, hogy a globálisan működő terrorszervezeteknek sem egyformán célpontja valamennyi, közel azonos gazdasági fejlettségi szinten levő ország és annak államberendezkedése. Viktimológiai ismereteink sokat segíthetnek ezúttal is a tettes-áldozat viszonyának mélyreható és tanulságokkal szolgáló elemzésében.

Mindez nem változtat azon, hogy az ún. fejlett világ polgárainak utolsó három évtizedét eluralta a szorongás a környezetéből érkező veszélyektől. Mivel a hozzá érkező információk (elsősorban a képi média világán keresztül) előtörték mindenféle, általa befolyásolhatatlan rémségekkel, sokakban kialakult a környezetének kiszolgáltatott, védtelen áldozat képzelet. Egyedül megvalósíthatatlannak tartva a kedvező változást, a külvilágtól vár segítséget, s általában arra, ill. azokra hallgat, akik, ill. amelyek ezt a leginkább képesek elhíttetni velük. Így vagyunk tanúi az erős államot sugalló politikai térnyerésének, s hogy a saját területünkről is szó essék: a szigorú, megtorló büntetések felelevenedésének. Ezt a tendenciát példázzák akár a biztonsági vállalkozások virágzása, akár azok a kutatások, amelyek ennek lényegéről kívánnak alapos információkhoz jutni.

Mindez nem jelenti azt, hogy a globalizáció hatása lebecsülhető vagy lebecsülendő volna. Ellenkezőleg. Épp ez a világméretű változás jelent részint regionális, részint lokális szinten olyan kihívásokat, amelyek negligálása súlyos következményekkel járhat. A globalizáció egyrészt új lehetőségeket, másrészt új veszélyforrásokat teremt. Ezek a tények gyökeresen át kell hogy alakítsák mindazon intézményeket, sőt azok rendszerét is, amelyek kapcsolatba kerülnek vele. Megváltoznak a problémák, de a korábbi nehézségek prioritásai is módosulnak. Ennek megfelelően átalakulóban vannak a hatékony válaszok repertoárjai is. Ennek felismerése gyakran nem egyszerű, a következtetések levonása jellemzően lassú, gyakran megkésett, ráadásul rossz fontosságú sorrendet tételez.²

A *rizikótársadalom*³ biztonsági kockázatai sokrétűek.⁴ Életünk valamennyi dimenzióját áthajják, s elsősorban ebben különbözik jelen korunk az elmúlt évszázadokban megélt társadalmi formáció: az osztálytársadalom időszakától. Bennünket ezek közül mindegyik érint, de nem mindegyik tartozik kompetenciánkba. A lakosság által érzékelt kockázatok és azok tényleges társadalmi veszélyességi sorrendisége azonban nem mindig esik egybe, s ezzel feltétlenül foglalkozni kell. Biztonság és annak érzete két, egymástól elválaszthatatlan, de egyúttal megkülönböztetendő tény. Csak lassan jönnek rá az emberek szolgálatában álló szervezetek és intézmények, valamint az ezek ál-

laspontját formálni hivatott „tényezők” (szakemberek, intézmények, hivatalok felelős vezetői stb.) arra, hogy nem elegendő a biztonság összetevőit „objektív” statisztikai számokkal interpretálni. Ezekkel egyenértékűek azok a mutatók, amelyek az emberek vonatkozó közérzetéről számolnak be különböző módokon. Közbiztonság és biztonságérzet olykor nagyon távol állnak egymástól.

Tekintettel arra, hogy a biztonság és annak érzete két különböző dolog, mindazoknak, akik e diszciplínával foglalkoznak, nemcsak arra kell figyelniük, hogy miként változik a biztonság a maga számszerűségében, hanem arra is, hogy miként változik az emberek véleménye, köz- és magánérzete. Mégpedig nemcsak rövid-, hanem középtávon is. A jogalkotás akkor tekinthető korszerűnek, ha mindazokat a tényezőket figyelembe veszi, amelyek az emberek közérzetét befolyásolják. Ezek egyik része közvetlenül az egyénre hat, másik része a környező világ stabilitását hivatott szolgálni. Azt a legutóbbi évtizedek tapasztalatai részint sejtetik, részint nyilvánvalóvá teszik, hogy a megszokott, hagyományos eszközök és módszerek az új helyzetben inadekvátak és részben csődöt mondanak. Ez a büntetőjogi eszköztára is vonatkozik.

A büntetőjog hagyományosan az értékek és érdekdimenziókban képes az emberi magatartást befolyásolni. Amennyiben e két tartomány egyike mentén se lehet az embereket, mint valamennyi, szervezet által is kiváltott következményért felelős személyek döntését befolyásolni: az eszköztár nyilvánvalóan nem képes a kitűzött feladatnak megfelelni, s szükségletkielégítés, problémamegoldás vezérlése helyett újabb problémák termelőjévé válik.

2. Biztonság és biztonságérzet

A lakosságon belül a félelem és a szorongás kutatásával Magyarországon az 1980-as években kezdtek el foglalkozni. Korinek László úttörő munkája⁵ már nemzetközi vonatkozásokban is irányadónak volt tekinthető, és számos, máig érvényes megállapítással szolgált. Ezt több, hasonló jellegű, még mindig többnyire csak kismintás empiria-felvétel követte.⁶ Az elmúlt néhány évben több – magyar részvétellel folyt nemzetközi és kizárólagosan magyar – kutatás foglalkozott a félelem, a szorongás, illetve ennek elmentettje: a biztonságérzet lakosságon belüli megoszlásával.⁷ A megkérdőjelezhetetlen tisztaságú mintavételekkel folyt kutatások megállapításai számos tabut, tévhitet döntöttek le.

Ezek nemzetközi összehasonlításban az alábbiak.

- A bűnözéstől való lakossági szorongás nem mutat összefüggést az adott ország, város, kerület tényleges bűnügyi leterheltségével.
- A változástól való félelem elsősorban nem a tényleges körülményektől, predisponáló tényezőktől, hanem attól az érzéstől függ, amit az egyének, közösségek múltbeli helyzetükhöz képest megélnék, a valóságtól többé-kevésbé elrugaszkodva elhisznek.
- A lakóhelytől való távolság növekedésével egyre jellemzőbbé válik az adott ország, régió rossz bűnügyi helyzetéről kialakult kép. „Mi még csak-csak elvagyunk, de a többieknek borzasztó...”
- A lakosság félelmei és szorongásai sorában a szó szoros értelmében hatrendű kérdés a bűnözés. Sok egyéb szorongás előzi azt meg, amelyek azonban nem füg-

getlenek egymástól. Az általános elégedettségi (elégedetlenségi) szint összefüggést mutat a bűnözési helyzetről vallott képpel.

- A hatóságok lakosságsegítő tevékenységéről – nemzetközi összehasonlításban – meglehetősen vegyes, de schol sem igazán kedvező a kép. Az átlagosnál is rosszabb azonban a volt szocialista országok közintézményeiről alkotott vélemény. Nagy (és növekvő) a bizalomhiány nemcsak az önkormányzati vagy az egészségügyi intézményekkel, de az igazságügyi szervezetekkel szemben is. Ez a vélemény fokozott mértékű a rendőri szervek tekintetében, ami egyik (bár korántsem elsődleges) oka annak, hogy számos bűncselekmény marad felderítetlenül.
- A látencia okai között számos tényező szerepel, kezdve a morális indokoktól, a bizonyítási nehézségeken keresztül, egészen a kodifikációs anomáliákig. Ezek szintén gyakran egymás hatását erősítik, s törvényszerűen vezetnek az állampolgári magárahagyatottság érzéséhez és a hallgatás vagy éppenséggel a „Selbstjustiz”-megoldásokig.
- Nem hanyagolható el az a tény sem, hogy a társadalomra veszélyesség tényének és mértékének megítélésében eltér egymástól a lakossági (ún. közvéleményi) és a hatósági-jogi megítélés. (Most arról szó se essék, amikor a hatóságok nem tudnak ebben megegyezni, irott joggal a háttérben.)

3. Kiemelt témakörök

A kriminológiának csakúgy, mint az arra épülő kriminálpolitikának és – tágabban értelmezve a teljes – bűnmegelőzésnek mindig voltak prioritásai. Ezek – különösen az utóbbi egy-két évtizedben – gyakran estek egybe a média „kedvenc” témáival. Ez a Nyugaton már korábban jól ismert jelenség a kelet-közép-európai országokat a rendszerváltást követően lepte meg. Emlékezzünk a kilencvenes évek közepe Magyarországnak a *szervezett bűnözéssel* kapcsolatos hisztériahullámára.⁸

Egy idő után újabb hisztéria ütötte fel a fejét: megindult a harc egyrészt a *korruptió*, majd az *emberkereskedelem* és a *terrorizmus* ellen. Itt tartunk most, miközben még nem sikerült azt sem tisztázni, hogy mi és miért tekintendő korrupciónak (és mi és miért nem az), pláne vesztegetésnek, büntetőjogi értelemben hogyan definiálható a terrorizmus. Időközben megindult régióinkban is a *kábítószer-kereskedők* és a *kábítószer-élvezők* elleni kiméletlen harc, miközben nem sikerült kideríteni, hogy miért élvezhető mértékelen mennyiségben is, halálos veszedelmet előidézve az alkohol, a nikotin, a *gyógyszer*. (Bár ez utóbbi nem biztos, hogy élvezhető, mert attól függ, hogy milyen besorolást kap az „élvezeti cikk”.)

Míndezen harci terenumokról (talán az egyetlen kábítószer kivételével) tudomást sem véve, megindult a társadalminak nevezett – tartalmának ismeretében, szakszerű kifejezést használva *szociális – bűnmegelőzés* programja nemzeti szinten, kihagyva a prevenció köréből a bűnmegelőzés legkézenfekvőbb területét: a *situációs* vagy *rendőrségi bűnmegelőzést*.

Időközben kemény vita körvonalai látszanak kialakulni a már-már eldöntött kérdés újratárgyalása során: milyen legyen a *preventív állam*. Hova helyezze a hangsúlyt, el-

sősorban a szabadságra vagy inkább a biztonságra? Azt mindenki belátja, hogy kizárólagosságra nem lehet törekedni, csupán az egyensúlyi helyzet optimalizálásáról lehet szó. De melyik érték előbbre való?

Az emberek feletti *formális és tényleges kontroll* lehetősége az elmúlt évtizedben jelentős átalakuláson ment át. A globalizáció egyik fő kérdése, hogy egy országot, egy régiót, egy földrészt ki tart *tényleges* ellenőrzés és befolyás alatt, vagy éppenséggel ki látja át, ki képes leginkább befolyásolni a jövő alakulását. Akinek *legjobb áttekinthetése* van az embereknek, azok bizonyos csoportjainak részint jelenlegi helyzetéről, részint a viselkedésük legfőbb motívumairól, többnyire annak van legnagyobb esélye arra is, hogy a jövőt befolyásolja. Az információ hatalom – halljuk gyakran. Az információk *rendszerének* ismerete, benne a fő mozgató elemek kölcsönös egymásra hatásának tudása, ma mindennél nagyobb lehetőséget biztosít arra, hogy ezek az ismeretgazdák a társadalom alapvető mozgásfolyamatait számukra kedvező irányba befolyásolják. Ezek az erők érdekeik érvényesítéséhez olyan bázissal rendelkeznek, aminek felhasználásával kitüntetett helyzetbe hozhatják magukat. Úgy tűnik, egyszer s mindenkorra véget ért az a korszak, aminek egyik fő jellemzője az volt, hogy az információkat az államhatalom centralizálhatta. A *decentralizációs időszak* beköszöntével a polgár immár kevésbé kiszolgáltatott az államnak (ide értve valamennyi, az állam által életre hívott hatóságot, így a helyieket is), ugyanakkor a központi (és a helyi) közhatalom a korábbanál kevésbé képes megvédeni az egyént a partikuláris érdekek érvényesítőivel szemben. A közigazgatás új, az eddigieknél korlátozottabb lehetőségek között kell, hogy el lássa feladatát. Reális veszély, hogy az inga a centralizáció felől a másik irányba annyira kileng, hogy – a másik végponton – az információszegény egyén, társadalom, kormány teljesen kiszolgáltatott helyzetbe kerül, mert a továbbiakban nem képes távlatosan tervezni.⁹ Döntései, cselekvései továbbra is elsősorban a múltban gyökereznek, és nem a jövőre irányulnak, stratégiai tervezés pedig ilyen körülmények között a gyakorlatban nem létezik. Ennek számos jelével találkozhatunk már ma is. Nem kell túl messzire menni: vegyük észre a központi hatalom egyik legfélelmezből eszköztékét, a büntetőjognak szerepváltozását az elmúlt ötven év tükrében!

A posztmodern másik jellemzője az értékekkel kapcsolatos *bizonytalanság*. A biztonságban és biztonságérzetben összegezhető *közérdek* foglal helyet az egyik oldalon, a *társadalomra veszélyesség* manifesztálódása: a *társadalmi károkozás* jelenik meg a másik oldalon, a kettő között pedig óriásira duzzadt szürke zóna található, amelyen belül helytől és időtől, politikai és gazdasági helyzettől, erőviszonyoktól függően kerülnek tettek és magatartásformák hol az egyik, hol a másik végponthoz közelebb. A tapasztalatok azt mutatják, hogy egyre inkább azok a cselekvések sorolódnak a nyerők közé, amelyek sokak rövid távú érdekeit jól szolgálják, mégpedig egyre inkább függetlenül attól, hogy az államok vagy azok kisebb-nagyobb csoportja kedvező vagy kedvezőtlen értéktartományba sorolja-e be őket. Ezért látszanak pl. kiirathatatlannak a globális bűnözés bizonyos megnyilvánulási formái – mint erről a későbbiekben még szó lesz. Épp emiatt nincs az államoknak – még összefogásuk által sem – nyeresi esélyük a széles spektrumban gazdasági érdekeket szolgáló szervezett bűnözéssel szemben sem. Ez utóbbi bűnözési formában tevékenykedő csoportok ugyanis – az uralkodó elképzeléssel szemben – nem valamely szűk kör vagyoni gyarapodását, hanem részint

széles rétegek reális szükségleteinek kielégítését szolgálják, s ugyancsak nagy tömegek egyetlen biztos megélhetési forrásaként funkcionálnak. *A jóléti és a szegénybűnözés így fonódik szervesen egymásba.* Egyrészt igaz, hogy a csillagászati profit – miként az „első” nyilvánosságban, a „felvilágban” is – csupán egy törpe kisebbség kezéhez jut el, őt gazdagítja. Másrészt azonban a „tisztas” megélhetés rengeteg ember, család számára vagy a bűnözés tradicionális formáinak (mint pl. lopás, rablás) egyike, vagy az első nyilvánosság (esetleg csak annak reprezentánsai) által megbélyegzett, el nem ismert, azonban eladhatósága folytán mégiscsak *használati értéket teremtő munkavégzés* (pl. fekete gazdaság, drogkereskedelem, prostitúció).

A kriminálpolitika tehát abból a *feltevésből* indul ki, hogy az állam polgárainak többsége normakonform személyiségjegyeket mutat fel, s csak egy kisebbség az, amelyik deviáns, öntörvényű. Azt is feltételezi, hogy vannak ugyan ingatag emberek, akik legszívesebben rossz útra térnének, ám jellemük nem eléggé erős ahhoz, hogy – amennyiben állami fenyegetéssel kellene szembenézniük – eredeti elhatározásukat végre is memék hajtani. Ezért – egy sajátos előny-hátrány vagy költség-haszon elemzés után – inkább választják a jogkövető magatartást, mint a jogsértést. A feltételezések közé tartozik az is, hogy a társadalom többségének erre a tabu-megerősítésre szüksége van. Sőt egyenesen elvárja az ő képviselőitére szerződött államtól, hogy egyértelműen deklarálja: mit szabad és mit nem.¹⁰

Tegyük hozzá: ez utóbbi kriminálpolitikai vélelemmel feltétlenül egyet lehet érteni. A baj csak az, hogy egyre nehezebb a kívánalomnak eleget tenni. A posztmodern társadalom egyik jellemzője épp az, hogy az embereket, de az államok vezetőit is mind gyakrabban hozza olyan helyzetbe, amikor a fehér (a jó) és a fekete (a rossz) mezője egyre ritkábban látszik egyértelműen, viszont a kettő közötti átmenet (azaz a szürke zóna, a fehér és fekete közötti átmenetek széles skálájával) mind jellemzőbbé válik. Az sem ritka, hogy egy jelenség, ami korábban a fekete tartományban volt, egyszer csak elkezd kiszürkülni, s bizonyos idő után fehérré válik (valamennyi dekriminálizációs folyamat ezt az utat járja végig). Az ilyen cselekmények kapcsán természetesen az előbbi felsorolás első és második pontjában körülírt feltevések is megkérdőjeleződnek.

Ehhez a változáshoz társul az, az embereket mind gyakrabban érő hatás is, hogy a feletük gyakorolt *kontroll* több irányból hat, ám ezek egymásnak nincsenek alá-fölrendelve, s nem ritkán – az elvárásokat tekintve – ellentétesek egymással. (Például egyik elvárást erősíti a morál, de gyengíti a rövid távú anyagi érdek, a másikat épp fordítva: erősíti az anyagias motiváció, miközben szembe megy a morális értékkel.) Az nem kétséges, hogy a bűnözéskontroll megvalósítója formálisan továbbra is az állam. Kérdőjel csupán annak a mondatnak a végére tehető, hogy az emberek feletti kontroll-hierarchiában az állam vajon milyen ranghelyet foglal el. A globalizáció körülményei közötti nem csak az a kérdés tehető fel, hogy *kié a tényleges kontroll, hanem az is, hogy ha a legfőbb kontroll nem az államé, akkor kié, s az államnak milyen lehetősége marad kontrollfeladatának érvényesítésére.* A kérdésfeltevés legalábbis abban az esetben mindenképpen jogos, ha az állam kontrollszerepébe nem pusztán magát az ellenőrzést, hanem akaratának kikényszerítési lehetőségét is beleértendőnek tartjuk.¹¹

4. Lehetőségek és elvárások a büntetőjogi normaalkotással szemben

Az előzőekben kifejtettek közül talán egyértelmű az a korántsem a felfedezés erejével ható álláspontom, ami szerint a jogi normáknak, és ezeken belül a büntetőjogi normáknak alapvetően két irányba kell egyensúlyozó szerepet ellátniuk. Egyrészt szolgáltniuk kell az *állampolgárok biztonságérzetét*, másrészt hozzá kell járulniuk ahhoz, hogy az állam ehhez a lakossági érzethez úgy járuljon hozzá, hogy egyidejűleg a *tényleges biztonság* színvonalának olyan minőségét szolgáltatja, ami az állam biztonságának megfelelő szinten tartása által garantálja az emberek többsége számára kielégítő életminőséget.

Közhely, hogy a büntetés ultima ratio, a büntetőjog végső eszköz a széles értelemben vett közbiztonság fenntartása érdekében. Hogy milyen életterületeken szabad és kell alkalmazni, az időről időre és kultúrközösségről kultúrközösségre változik. Tabuszerepét az „itt és most” viszonyok között akkor tudja eredményesen betölteni, ha képes a társadalom érdekeinek megvalósításában hatékonyan közreműködni. Ez tükröződik vissza egyrészt a kriminalizáció-dekriminalizáció folyamatában, másrészt a büntetések nemének és mértékének változásaiban.

Más helyütt¹² rámutattam arra, hogy a *büntetőjog – különösen a 20. század közepe óta – egyre nehezebben felel meg a változó világ új kihívásainak*. Ez a folyamat az ezredfordulón felgyorsult, s mára nyilvánvalóvá vált, hiszen a vitatott jogelvek alapján meghozott, széles körben megkérdőjelezett jogszabályok nemcsak a bűnüldöző szervek tevékenységét, a bűnüldözés hatékonyságába vetett állampolgári bizalmat kezdte ki, hanem rövid fél évtized alatt elérte a korábban feltétlen tekintélynek örvendő legfőbb bírói testületeket is.¹³ A kaosz érzése keríti hatalmába azt, aki ezt a tendenciát és a körülötte zajló vitákat nem kívülről, de mégis kellő távolságtartással képes szemlélni.

Eközben a *kodifikátori munka előkészítői erről mintha tudomást sem vennének*. Mintha az elvont jogdogmatikai viták folytatóit a társadalom szükségletei és igényei tökéletesen hidegen hagynák. Mintha nem vennék észre, hogy az egész világ, de Európa és annak keleti fele különösen érték- és normaválságon megy keresztül, ami azt is jelenti, hogy eleve kudarcra van ítélve az a kísérlet, amelyik úgy véli: a 19. századi jogalkotás alapjaira építkezve lehet a társadalom szabályozására képes, okos és egyúttal lehetőség szerint igazságos törvénykezést végezni.

A bűnök súlyozása több okból is bonyolulttá vált. (Most az elkövetéssel gyanúsított személy azonosságának meghatározásával és a gyanúsított személy felelősségének bizonyításával kapcsolatos nehézségeket egyáltalán nem érintem.) A kárkövetkezményre alapozott (és ezáltal a lakossági elvárással tökéletesen adekvát) súlyossági megítélés a jelenlegi keretek között kizárttá teszi a következmény súlyossága lehetséges széles palettájának visszatükröztetését a büntetések ez idő szerinti (a kontinensen) hagyományos keretei között. (Nem mintha a tengerentúlon alkalmazott technika, ami olykor többszáz évben mérte az arányos büntetést, sokkal értelmesebb és hatékonyabb volna, de legalább a bűn és a hozzá tartozó büntetés között valami arányosságot képes megmutatni.)

Különösen ilyen körülmények között érthetetlenek és elfogadhatatlanok azok a törekvések, amelyek a *társadalomra veszélyesség számítását* kívánják elérni a büntető

jogalkotás és jogalkalmazás folyamatából. Az ugyanis számomra nem érv, hogy ez egy olyan fogalom, ami rendszeridegen a nyugat-európai jogdogmatikától, „szovjet képződmény” és mint ilyen, eleve száműzendő egy nyugat-orientált ország fogalmi rendszeréből.¹⁴ Már csak azért is elfogadhatatlan, mert eleve így nem igaz,¹⁵ továbbá azért is, mert nem úgy tűnik, mintha a nyugat-európai kontinentális büntetőjog normaalkotói bármiben is sikeresebbek volnának (ha a sikeren a jogbiztonsághoz, a lakossági biztonságérzethez, a bűnözés alakulásához való hozzájárulásukat értjük), mint az ideológiai béklőköböl csak nemrég szabadult kelet-európai társaik.¹⁶

Ha nem tévedek, a *jogbiztonság* egyik fontos eleme a múlt hagyományaira való építkezés. Ez segíti a jogalkalmazókat a megfelelő igazodási pontok helyes megválasztásához. Az elmúlt negyvenöt-ötvenöt év (attól függ, honnan kezdjük a jelenlegi jogalkotást eredzetemi) egyik legstabilabb eleme éppen az a fogódzó volt, amihez képest *jogalkotó és jogalkalmazó* a konkrét esetben akár a büntetőjog és a büntetőjogias (kettős alakzatú) szabálysértések, akár a büntett – vétség – kihágás szerinti súlyozást elvégezhetette: a társadalomra veszélyesség léte, nem léte vagy annak súlyossága. Aligha véletlen, hogy az elmúlt évszázad legtekintélyesebb büntetőjog-dogmatikusa: Viski László a társadalomra veszélyességet nevezte a bűncselekmények legfontosabb materiális jellemzőjének.¹⁷ Ehhez szállított municiót az elmúlt fél évszázad kriminál-szociológiája és -pszichológiája, de a kriminológia is ennek mentén termékenyítette meg a büntetés tanának legkülönbözőbb területét. Az elért eredményeket rendszeridegennek tekinteni és negligálni azokat, akik ezeket az elveket, a jogalkotás és jogalkalmazás fix pontjaiként kezelik, őket pusztán emiatt konzervatívnak¹⁸ bélyegezni: több mint luxus.

Feltéve természetesen, ha a jogalkotók olyan, talán érdektelennek mégsem tekinthető kérdésekkel is akarnak foglalkozni, mint hogy mi a kriminalizálás-dekriminalizálás alapvető indoka, miért jogi bűn az, ami tegnap még nem volt és fordítva. Miért kell ugyanazon cselekményt ma szigorúbban (vagy éppen enyhébben) büntetni, mint tegnap? Melyek a büntetés-szigorítás vagy -enyhítés társadalompolitikai alapjai? A bíró adott esetekben, a cselekmény megítélésével összefüggésben miként mérlegel az alsó és felső határérték között? Ezekre a kérdésekre a büntetőjog-jogdogmatika jól érzékelhetően nem ad választ, sőt még csak nem is keresi azt. Ha érvrendszeréhez nem használ fel semmit, ami társadalmi, s megreked a „tisztá”, elvont dogmatika 19. századi formavilágában: e tevékenysége az ilyen művészet iránt érdeklődő és ezt értékelő guruk számára rendkívül tetszetős lehet, társadalmi hatékonysága viszont annál kétségesebb.

Kétségtelen, hogy a társadalomra veszélyesség (vagy a társadalomra károsság¹⁹) szerepével a jogalkalmazás során szokás inkább foglalkozni.²⁰ A mellette és ellene szóló érvek elsősorban ebben a dimenzióban szoktak megütközni egymással. A legutóbbi idők polémiáit helyiült nem kívánom bővebben elemezni.²¹ Csupán azt szeretném egyértelműen rögzíteni, hogy azokkal értek egyet, akik úgy vélik: a bűncselekmény materiális megfogalmazása a célravezetőbb, ehhez továbbra is szükség van a társadalomra veszélyesség/károsság definiálására annak előre bocsátása mellett, hogy e fogalom pontosítása szintén célszerű lehet.²² Ugyancsak gyöctértek mindazokkal, akik úgy vélik: egyes szavak bemozsolása nem lehet indok azok kiiktatására. Továbbá azzal, hogy a jogbiztonság követelménye e fogalom száműzése esetén Európának ennek a részén nem biztosítható.

5. A büntető jogalkotás racionális és irracionális vonásairól

Számomra az előbbieknél még sokkal inkább nyugtalanító annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miként vagyunk/leszünk képesek megbirkózni a társadalmat súlyos mértékben veszélyeztető/sértő tettekkel? Hogyan tudjuk ezek tényleges vagy potenciális következményeit elkerülni?

Jelen viszonyaink arra engednek következtetni, hogy a rizikótársadalom a maga ténszerűségében, működési elveivel, egész rendszerével megtorpedózza azokat az igyekezeteket, amelyek a szervezetek bünözését próbálják meg a büntetőjog kontroll-rendszere alá vonni. A büntetőjog hagyományos eszköztárával a 21. század legsúlyosabb károkozásaival szemben a *csak részleges* sikeresség érdekében nem vehető fel a harc.²³ A különböző országok ez irányú igyekezete csupán arra alkalmas, hogy a lakosság számára demonstrálja „a kormány a helyén van”. Ezzel a törvényhozás kétségtelenül bizonyos mértékű szorongáscsökkentő szerepet képes betölteni. Az elmúlt több mint fél évszázad egyébként azzal a tanulással is szolgálhatna, hogy a nagy veszélyek leküzdésére nem a „kis halak” bíróság elé állításán keresztül vezet az út. Először a *tilalmak megalkotásának várható társadalomkárosító következményein* kellene az ediginél jobban elgondolkozni, s ha ez megtörtént, azon, hogy a megszegőkkel szemben vannak-e, lehetnek és lesznek-e adekvát eszközök.

A kudarcához vezető, rövid távon a felületes szemlélő számára talán még hasznosnak is tűnő, hosszú távon azonban mérhetetlen károkat előidéző tilalomfák állításában a *büntetés mindenhatóságában hívő politikusoknak* nagy a gyakorlata. A múlt század közepéről gyakran idézik az előbb egy, majd több kontinent is behálózó szervezett bünözésnek „megágyazó” amerikai prohibíciós törvényt. Az ezzel kapcsolatos kudarc azonban nem vette el a kedvét azoknak, akik a kábítószer világméretű üldözését tűzték zászlajukra. Itt az igyekezet csődje még sokszorosabban jelentkezik. Ma már csak két lehetőség előtt állunk: 1. az államok küzdelmei mindaddig folytatódni fognak, amíg be nem vonják – az alkoholhoz és a dohánytermékekhez hasonlóan – a drogot is a jövedéki termékek körébe (ezzel immár a bódulat élvezetének jogát e termék esetében is állampolgári alapjoggá konstruálva); vagy 2. rá nem jönnek, hogy a tilalom megszüntetése önmagában is a közösségek számára hatalmas haszonnal jár, hiszen egy sor járulékos bűncselekmény elkövetésétől (pl. a szervezett bünözés keretében folyó prostitúció és embercsempészet jó része, vagy tilalom okán csillagászati magasságokba szökő áraknak a tilalom megszüntetésével a mélybe zuhanása folytán a kábítószer-élvezők „megélhető bünözésének” visszaszorulása) szabadítja meg őket. Ugyanígy értékelendő az internetes bünözés jelentős része is, aminek részletezésére ehelyütt nincs lehetőség.

Itt most alig eshet szó a *tilalmak morális háttéréről*, pedig e nélkül minden tiltás – leszámítva a diktatúra körülményeit – eleve kudarcra van ítélve. Ismét az alkohol, a nikotin és a drog élvezete engedélyezésének, ill. tiltásának ellentmondásosságára utalnék. Az e kérdésre érzékeny – elsősorban nem a törvényhozók és a parlamenti képviselők korcsoportjába, hanem a rizikótársadalomba „belenövő” – korosztályokra gondolva meglehetősen nehéz (inkább lehetetlen) megmagyarázni, hogy közismerten a magyar lakosságot súlyosan érintő, az állam valamennyi polgárának mérhetően is

nagy kárt okozó előbbi két bódulat-élvezeti forma miatt legális, ill. ha az megengedett, akkor miért tiltott és súlyosban büntetésekkel fenyegetett a könnyű drogok élvezete.

De szót ejthetünk a *multinacionális cégek* morálisan korántsem kivételszámba menő, elítélendő tevékenységeiről. Ezek megakadályozására már ma bizonyítottan alkalmatlan a büntetőjog hagyományos eszköztára. Itt a kérdés még bonyolultabb, mert az úgy tehető csak fel, hogy: mikor, kinek és milyen tevékenység hasznos vagy káros?

Aligha véletlen, hogy a büntetőjog szükségmegoldásként csupán olyan, jórészt a jószerecsén alapuló megoldásokat talál, mint a jogellenes haszon lefőlözése vagy a vagyonek Kobzás, míg más jogágak sikeresen alkalmaznak óriáscégeket is megrengetni képes pénzbüntetések, s olyan Damoklész kardjaként a fejük fölött függő jogi lehetőségek vigyázzák a szabályok betartását, mint a kettelleb tömörülést tiltó szabályok vagy általában a versenyjogi szabályok kijátszása.

Mindezeknél fontosabb azonban azoknak az *érdekeknek a preferálása*, amelyek – szerencsés esetekben – morális oldalról is támogatást nyerve befolyásolják a gazdasági és társadalmi élet szereplőit az elvárható (és jogszerű) játékszabályok megtartására. Épp ezért *újra kell gondolni, hogy melyek lehetnek a hatékony jogalkotási szelekción alapjai, s ezekhez milyen eszközök állhatnak rendelkezésre*. A szabályok alkalmazhatóságának visszatérő hatékonyságelemzése is mindinkább elkerülhetetlen. Meglehetősen költséges egy állam számára, ha olyan szabályt alkot, amit vagy nem lehet kikényszeríteni, vagy ha igen, kiderül, hogy abból a társadalom számára több kár, mint haszon származik.

Arra kell tehát a jelenleginél több figyelmet összpontosítani, hogy ha elfogadjuk, miszerint a büntetés ultima ratio, akkor mi van előtte és mellette? Amennyiben ezeknek az eszközöknek a lehetőségeit (hatásait) kellő alapossggal sikerül feltárni, nem lehetetlen, hogy kiderül, miszerint a büntetőjogi eszközök alkalmazására nincs szükség.²⁴

Hivatkozások

¹ A bűnmegelőzés – a hagyományokat követve – többnyire még mindig „Jeragadt” a lakosságot nap mint nap közvetlenül érintő cselekmények kezelésénél. Ez egyaránt vonatkozik a szociális és a situációs bűnmegelőzésre. A lakosságnak pedig (a hagyományos cselekmények körére vonatkoztatva egyébként helyesen) azt sugallják, hogy felkészültebben, előre látóbban, bizonyos megelőzési-elhárítási technikákat alkalmazva jelentős mértékben képes viktimizációs veszélyeztetettségét csökkenteni.

² Erről l. még Sack F.: Társadalmi átalakulás és kriminalitás – A társadalmi átalakulás, mint kriminalitás. In: Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar–Német Kriminológiai Szimpóziium Budapest, 1995. augusztus 20–25. OKRI, 1996. 95–132. o. Így jutunk el oda, hogy „amit a bűnözésről a rendelkezésre álló mérési módszerekkel meg tudunk, többé-kevésbé érdektelen, ami érdekes, azt viszont nem tudjuk”. I. m. 97. o.

³ Az osztálytársadalomból a rizikótársadalomba való átmenet aktuális kérdéseit l. elsősorban Ulrich Beck számos művében. Aktuálisan: Beck, U.: A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba.; Andorka R.: Társadalomtudományi Társaság. Századvég Kiadó, Budapest, 2003. Témakörünkre adaptálását l. Irk F.: Biztonságérzet rizikótársadalomban? In: Emlékkönyv Irk Albert egyetemi tanár születésének 120. évfordulójára. Pécs, 2004. 59–72. o.

⁴ Fritz Sack írja: „A globalizálódás folyamatai megrendítenek és szétzilálnak jól felfegyverzett és totalitárius államokat is, kapitulálásra bírnak jogrendeket, szétzillesztenek erkölcsi elveket.” Sack. i. m. 120. o.

³ Korinek L.: Rejtett bűnözés. KJK, Budapest, 1988.

⁶ Így pl. Korinek L.: A lakosság feljelentési magatartása és a bűnügyi szervekről alkotott véleménye egy vizsgálat tükrében. Kézirat 1994; Kó J.: Vélemények a bűnözésről. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 35. OKRI, Budapest, 1998; Kereszi K.–Finszter G.–Kó J.–Gosztonyi G.: Nagyvárosi bűnözés. OKRI–Bibor Kiadó, Budapest–Miskolc, 2003.

⁷ Az elsősre példa az EU-pályázaton elnyert ún. InSec-kutatás 5 ország részvételével, az utóbbira a Szechenyi pályázatot sikerrel szereplő „Áldozatok és vélemények” elnevezésű kutatás, az előbbi magyar részről az OKRI részvételével, az utóbbi az OKRI-n belül. Erről l. Barabás T.–Irk F.–Kovács R.: InSec, Insecurities in European Cities. The Hungarian Case Vol. 1, OKRI 2003, 158. o.; továbbá Irk F.: Budapest–Krakau–Wien: Unsicherheitsgefühl und Kriminalitätsfurcht. In: Schöck, H.–Jehle, J.-M.: Angewandte Kriminologie zwischen Freiheit und Sicherheit. Neue Kriminologische Schriftenreihe Band 109. Fromm Verlag, Godesberg, 2004, 229–344. o.

⁸ Egy ideig valamennyi eddigi belügyminiszter hatalmas bűnözői csoportok elleni harcra kezdte meg hivatali idejét, amely szám a ciklus végére jelentősen lecsökkent anélkül, hogy akárcsak egyetlen ilyen csoport (valaha is) bíróság elé került volna. Az sem zavart senkit, hogy a következő főhivatalnok ugyanezt a „műsort” eladta, sőt ilyen fenyegetettséggel választást lehetett nyerni, szövetséges kormányzó pártot lehetett lejártni.

⁹ Ehhez – érdekeiket fel nem ismervé – régiókban, így Magyarországon is aktívan asszisztálnak a „négy-éves” jövőt építő parlamenti pártok.

¹⁰ Az ún. resztoratív igazságszolgáltatás a büntető eljárásnak és a büntetésnek további célokat is tételez, amelyek azonban kívül esnek a kriminálpolitikán, ezért ezekkel elhelyült nem foglalkozunk. Ez utóbbira l. bővebben Barabás T.: Börtön helyett egyezség? Mediáció és más alternatív szankciók Európában. KJK–Kerszöv Kiadó, Budapest, 2004.

¹¹ Részletesen l. Irk F.: Globális kockázatok – diszfunkcionális kriminálpolitika. ÁJ. 2002/3–4, 191–224. o.

¹² Irk F.: Az erkölcs és a büntetőjog elméleti kérdései. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 27. Budapest, 1990, 7–62. o.; Irk F.: Morál és jog viszonya a közvéleményben. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 28. Budapest, 1991, 41–84. o.; Irk F.: Érték- és normaválság Közép-Európában. Rendészeti Szemle 1993/6, 11–15. o.; Irk F.: A morál és a büntetőjog helye jelen társadalmunkban. In: Emlékkönyv Dr. Tokaji Géza születésének 70. évfordulójára. Szeged, 1996, 115–124. o.; Irk F.: A morál és a büntetőjog időszzerű kérdései. Kriminológiai Tanulmányok 37. Budapest, 2000, 258–277. o.

¹³ Ezt bizonyítják az OKRI-ban a kilencvenes évek közepétől folyó, e kérdést is érintő kutatások eredményeiben bekövetkező változások.

¹⁴ Nem kevés ideológiai felhanggal megfűszerezve ilyen nézeteket vall pl. Hollán Miklós. L.: Hollán M.: Megkésett búcsú a társadalomra veszélyességtől. Jogelméleti Szemle 2003/4, <http://jesz.ajk.elte.hu>. Ezzel szemben foglal állást Ujvári Ákos. L. Ujvári Á.: Gondolatok a társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) jövőbeli sorsáról. Jogelméleti Szemle 2003/1, <http://jesz.ajk.elte.hu>; továbbá Ujvári Á.: Rövid reflexió Hollán Miklós: Megkésett búcsú a társadalomra veszélyességtől című tanulmányához. Jogelméleti Szemle 2004/4, <http://jesz.ajk.elte.hu> L. erről még Hollán Miklós eszmefuttatását is. Hollán M.: Gondolatok a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség különbségéről. M.J. 2004/12, 724–732. o.

¹⁵ L. A következő tanulmány ezt cáfoló részét: Irk F. i. m. Társadalomra veszélyesség, 54–75. o.; továbbá azt a tényt, miszerint a Német Alkotmánybíróság egy 1994-es határozata leszögezte, hogy a társadalomra veszélyesség miatt alkotmányellenes a csekély mennyiségű, ám kannabisz-származékok személyes fogyasztását szolgáló birtoklás büntetése. Index 2004. március 20.

¹⁶ Lesújtó kritikát fogalmaz meg Sack, amikor hangsúlyozza: „a jogérzék általános gyengülése, a gazdasági tevékenység feltűnő ellenállóképessége a kriminalizálással szemben ... a morális értékek és társadalmi normák alapjait képező általános, az egész társadalomra kiterjedő konszenzus egyre inkább fikcióvá válik...” Sack, i. m. 123. o., majd odébb: „a ma elfogadott tudás származási helyén – a nyugati országokban – olyan tendenciák és folyamatok működnek, amelyekkel szemben a kanonizált társadalomtudományi fogalmak és módszerek nemcsak hogy alkalmatlanok, hanem egyenesen fogalomalkotási tévedésnek tűnnek”. Sack, i. m. 125. o.

¹⁷ L. erről részletesen Viski L.: Szándékoság és társadalomra veszélyesség. KJK Budapest 1959, Viski L.: A társadalomra veszélyesség és a bűnösség viszonya a bűncselekmény-fogalom felépítésében. ÁJl Értésítő, 1958, 213–239. o.; továbbá Viski L.: Közlekedési büntetőjog. KJK, Budapest 1974, 314. és köv. o. Ez utóbbi helyen Viski rámutat, hogy a „társadalomra veszélyesség valamennyi bűncselekménynek közös, alapvető sa-

Játóssága és önálló eleme az általános bűncselekmény-fogalomnak. *Mint bűncselekményi ismérvek kettős szerepe van: egyfelől a törvényhozó irányítóján a büntetendővé nyilvánítás szempontjából számításba jöhető cselekményeket illetően, másfelől a jogalkalmazó interpretációs segítségesköze, értelmező elve, amelynek segítségével a bűncselekmény-fogalom köréből kirekeszthetők az egyéb bűncselekményi ismérveknek ugyan megfelelő, de szociálisan elviselhető vagy kívánatos magatartásformáknak, illetőleg a társadalomra jelentéktelen fokban veszélyes cselekmények.*" (Kiemelés: I.F.) Ehhez a kristálytisztá logikához sokat hozzáfűzni nem lehet, vitatkozni az érveléssel lehet, csak éppenséggel nem érdemes. Ideológiai megfontolásokat a rendszer-váltás után belecsempészni pedig izléstelen.

¹⁸ L. Hollán, i. m. Megkésztett búcsú. A szerző pusztán e tény miatt minősíti konzervatívnak Blaskó Bélát (a forrásmű sajnos a szerző irodalomjegyzékéből kimaradt), s szemében „talán még nálánál is konzervatívabbnak tűnik Földvári”. Helyesen érvel Ujvári Ákos, aki szerint a fogalom „tetten érhetően” megítisztult állítólagos szennyes múltjától, s épp a jogbiztonság szempontjából továbbra is nagy szükség van rá. A további, logikailag nehezen cáfolható érvelését l. Ujvári, i. m. Gondolatok.

¹⁹ A lengyel Btk. fogalomhasználatát idézi Nagy F.: A bűncselekmény törvényi fogalmáról jogösszehasonlító kitekintéssel. B. Kod. 2001/1, 7–9. o.

²⁰ Részletesen l. Nagy, i. m. 7–9. o.

²¹ Erre l. többek között Nagy, i. m. 7–9. o.; Wiener A. Imre: A Btk. általános része de lege ferenda. MTA Jogtudományi Intézete Közlemények N.17., Budapest, 2003, különösen 40–41. és 102. o., továbbá Irk, i. m. Társadalomra veszélyesség, 54–75. o. és az ott idézett irodalmat, különösen tekintettel Horváth Tibor e témakört felölő munkásságára. Újabb: Berkes Gy.: A társadalomra veszélyesség hiányának büntetőjogi értékelése. M.J. 1999/12, 730–731. o. L. továbbá Ujvári és Hollán, korábban idézett polemiáját is.

²² Erről és nem a fogalom száműzéséről beszélt Bárándy Péter volt igazságügyi miniszter is a Vasí Jogásznapon 2003. november 8-án. (Kossuth Rádió Regionális Stúdiók, Szombathely.)

²³ Példásterüen erről l. korábban: Irk, i. m. Társadalomra veszélyesség, 54–75. o.

²⁴ It most következetesen az a feltételezés áll a gondolatok mögött, hogy a büntetőjog az esetek többségében (a „nagy bűnök” esetében pedig gyakorlatilag mindig) alkalmatlan a bűnelkövető visszatartására, mert a várható haszon messze meghaladja a várható veszteséget, ideértve a leleplezéstől való félelmet is. A büntetőjog csak a társadalom számára jelzést adó eszközként funkcionál.